

A VALLÁSOS NEVELÉS LEHETŐSÉGEI*

Az iskolai vallásos nevelés tagadhatatlanul sok lehetőséget nyit meg, akár az iskola, akár az egyházak nézőpontjából közelítjük meg. Az iskolai nevelés számára hiánypótló jellege miatt is fontos lehet, hisz annak ellenére, hogy az iskola az oktatáson-képzésen túl elméletileg kellő fontosságot tulajdonít nevelő feladatának is, sőt ma már elképzelhetetlennek tartja a nevelés és oktatás szétválasztását, mindannyian tudjuk, hogy az iskola intézménye a deklarált, felvállalt nevelési feladatokat nem tudja megnyugtatóan megoldani. Ez a bevallott vagy rejtett kudarcérzet legtöbbször olyan meddő vitákhoz vezet, amelyek során az iskola a családra, a család az iskolára próbálja áthárítani a felelősséget.

Ebből a nézőpontból az egyházak jelenléte az iskolában minden bizonynyal némi megkönnyebbülést jelent, és azt a kimondott vagy ki nem mondott elvárást is (az iskola, a szülők részéről), hogy részt vegyenek a nevelésben, s ezzel egy időben részt vállaljanak abból a felelősségből is, amit pillanatnyilag mind a család, mind az iskola a tanácstalanság, esetleg a tehetetlenség, a lelkiismeretfurdalás kíséretében él meg. Az elvárás súlyával szemben az egyházakat felkészületlenül érte még az a látszólag egyszerű kihívás is, hogy az iskolán kívüli valláserkölcsei nevelés az eddig megszokotthoz viszonyítva teljesen más intézményes közegbe került.

Ebben a helyzetben két kézenfekvő lehetőség adódott: a hajdani egyházi oktatás hagyományainak felélesztése, illetve az iskola jelenlegi életéhez, szokásrendszeréhez való igazodás. Tapasztalataim szerint a valláserkölcsei nevelés még mindig az identitáskeresésnek ebben a szakaszában van, és úgy tűnik, hogy pillanatnyilag több-kevesebb eltéréssel azon az úton halad, hogy státusát tekintve a többi iskolai diszciplínához igazodjék, azaz a többi tantárggyal egyenrangúvá váljék. Ez a tantárgyasulás azonban az iskolában jelenleg érvényes vagy uralkodó tanítási modellhez való igazodást is jelent(het)i, ami némi egyszerűsítéssel és sarkítással azt eredményez(het)i, hogy olyan tantárggyá váljék/válhat, amely elsősorban a vallással kapcsolatos ismereteket sajátíttatja el a tanulókkal. Azaz: minden lehetőség adott arra, hogy a valláserkölcsei nevelés elnevezésétől és szemléletétől elidegenült információközlő és –feldolgozó tantárggyakká merevedjék. Hogy ez nemcsak sejtés, elég a megnevezés ki-forratlanságára gondolnunk. Amióta a róla való beszélés szélesebb körben elterjedt, több, látszólag szinonim elnevezést használunk: vallásoktatás, hitoktatás, valláserkölcsei nevelés.

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

Ha közelebbről szemügyre vesszük, hogy mit is fednek ezek a fogalmak, kiderül, hogy nem aprólékoskodás tisztázni a névadás kérdését. Anélkül, hogy belebonyolódnánk a vallás és a hit definiálásába, jól megmutatkozik, hogy, mennyire szűkíti az előbbi fogalmakat az, ha az oktatás vagy a hagyományos értelemben vett nevelés nézőpontjából közelítjük meg őket. Oktatni a vallást jelentheti az is, hogy a vallással kapcsolatos ismereteket tanítjuk, esetleg erkölcsi normarendszert tanítunk, de nehezen elképzelhető, hogy a vallás mint érzelmi állapot, hit, világnézet oktatható, verbális szinten megtanítható. A vallásoktatás ebben az értelmezésben azon pedagógiai szemléleten, hiten alapszik, hogy az ismeretek egy bizonyos, jól kiválasztott rendszerének mint tanítandó tananyagnak a feldolgozását, elsajátítását követően kialakul az elvárt tudatú és elvárt világnézettel rendelkező egyéniség, azaz a megtanított és megtanult ismeretek mintegy állandósult programként beépülnek a személyiség tudatába, ami által az egyén a tartalmakban foglalt nézetek, elvek, normák által szabályozott személyiséggé fejlődik, kialakulnak a képességek, a tudat, az elvárható magatartás. Ezzel szemben a vallás-erkölcsi nevelés vagy a vallásos nevelés épp azáltal, hogy a nevelés, akár csak a vallás, a személyiség egészét érinti, kitágíthatja a lehetőségeket anélkül, hogy kizárná vagy mellőzné az ismereteket (a későbbiekben, mint látni fogjuk, a „nevelés” is új tartalommal telítődhet).

Nézzük meg közelebbről az eddigiekben felvetett kérdéseket. Az, hogy az egyház, illetve a vallás-erkölcsi nevelés iskolai helyét, identitását keresi, előnynek tekinthető. Abban az értelemben, hogy szemléletileg, tartalmilag teljesen új alapokról indulhat, s nem kényszerül arra, hogy valamely elavult és megkövesedett szokásrendszert mint fejlesztést gátló tényezőt magával cipeljen, vagy lényegétől eltérő szerepeket vállaljon magára. Másrészt épp azokat a negatív tapasztalatokat (tévedéseket) hasznosíthatja és elkerülheti, amelyekkel az iskola küzd, akár amiatt, hogy nem ismeri fel, akár amiatt, hogy felismeri és tudatosítja ugyan, de épp a szemléletváltás és irányváltás nem könnyű útjait készíti elő.

Kezdhetjük a negatív tapasztalatok tudatosításával. A jelenleg érvényben lévő oktatási modell általában abból indul ki, hogy felvázolja azt a nevelési eszményt, azt az emberideált, amely a nevelés-képzés számára egyfajta irányvonalat jelent. A nevelési eszmény nevelési célokká és feladatokká íródik át. A gond ott kezdődik, hogy a jelenlegi tantervek és tervdokumentumok az általános nevelési és részcélok mellé a konkrét, tematikus tananyagot sorolják fel, tehát a megtanítandó tananyagot mellékelik. Azaz: megjelölik a célokat, de a célokhoz vezető utat nem tervezik meg. A dolgok jobb megértése érdekében találunk ki egy fiktív példát. Tegyük fel, hogy a vallás-erkölcsi nevelés egyik általános nevelési célja az önismeret, az öntudatos és felelősségteljes magatartás, a helyzetfelmérésre és a döntésre való képesség kialakítása (kialakulásának segítése). Tegyük fel azt is, hogy ehhez a fejlesztési feladathoz a tanterv a tematikusan felsorolt tananyagot rendeli mellé: például lelkiismeret, szabad akarat, az erkölcsi jellem stb. A példák egymás

mellé helyezéséből is látszik, hogy mennyire esetlegessé válik a cél, hisz a tananyag megtanítása nem jelenti egy az egyben az adott képességek kialakulását is. Magyarán, semmi biztos nincs arra nézve, hogy ha tudom szöveg-szinten a lelkiismeret meghatározását, fajait stb, attól lelkiismeretesebb lesznek. Az általános cél és a hozzá rendelt tananyag azt a hitet termeli újra, hogy az ismeretek elsajátítása majd valamikor a személyiség fejlődéséhez, megváltozásához vezet. Átírva ezt a valláserkölcsi nevelés nyelvére, azt jelenti, hogy a vallási vagy erkölcsi ismeretek elsajátítása az önismeret, az öntudatos és felelősségteljes magatartás stb. kialakulásához vezet. Vajon így van ez?

A válaszkereséshez hosszabb kitérőt kell tennünk. Az emberi nem fejlődésében lényeges változást eredményezett az, hogy a család, a szűkebb és tágabb környezet életmódjából, szokásrendszeréből kiolvasható szabályokhoz, elvárásokhoz való igazodás, azaz a megéléssel, a cselekvéssel együttjáró tapasztalati tanulás kiegészült a szándékos szöveg tanulással. Gondoljunk csak a szent szövegek szó szerinti megtanulására és arra, hogy a szakadatlan ismétléssel megvalósuló szöveg tanulást által a szövegek tartalmának megfelelő szilárd fogalmi szintű világtudat, világnézet alakult ki (természetesen ennek a rögzítését és megélését túlvilági és valóságos szankciók erősítették). (Nagy József: *Tanterv és személyiségfejlesztés*. Educatio, 1994. 3. 367.) Azóta azonban valami történt. Nagymamám ma is el tudja mondani vallása alaptételeit a kátéból, én már nagyon nehezen idézem fel az alapvetően fontos részeket, a mai tizenévesnek pedig feltehetően a konfirmálás után rövid időre törlődik a memóriájából. Végiggondolható az is, hogy vajon a megélést tekintve hárunk közül kinek a tudatába épült be leginkább „állandósult programként”, belső imperatívusként az, amit annak idején megtanult?

Az okokat nyilván keresnünk kell, mert a tartalmi elsajátítás ma is uralkodó, sok esetben kizárólagos tanulási módszer. Viszont számolnunk kell azzal, hogy ez a módszer csak igen korlátozott terjedelmű szövegekbe foglalt tudás esetén lehet eredményes. A robbanásszerűen gyarapodó információ, az emberiség által felhalmozott tudásanyag „kicsiben” iskolai tantárgyakká íródott át, és a mai gyermeknek az információk, az ismeretek egész halmazával kellene megküzdenie. A megértő tanulás határait messze túllépő felhalmozott tudásanyag elsajátítása könnyen gépiessé válhat, és egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy ez a tudás, ahelyett, hogy a személyiségfejlődést elősegítő fogalmi szintű szabályozóvá alakulna, inkább egyre jobban szétöredezik, összefüggéstelen ismerethalmazokká, töredékekké esik szét. Ahelyett, hogy elősegítené a pozitív attitűd és szokásrendszer kialakulását, tájékozatlanná, bizonytalanná, intellektuálisan közömbössé teszi az információmennyiséggel megküzdeni nem tudó gyermeket.

A jelenséget jól látatja az alábbi összegzés: „*A személyi kompetencia* (önmagunk fenntartását, stabilizálását, védelmét, ellátását, fejlődését szolgáló tapasztalat és tudás készleteinek rendszere, amely kiegészül a szociális kompetenciával, amely alapja a szűkebb és tágabb közösséget, a társadalmat

szolgáló viselkedésnek) tudati alapja a strukturált világtudat (világkép) és éntudat. A nyelvnek köszönhetően a fogalmi ismeretek meghatározott mennyisége feltehetően önszerveződő folyamat eredményeként, a személyiségfejlődés öröklött lehetőségének realizálódásaként létrehozza az értelmező tudat kényszerű kialakulását mint a személyiség fogalmi szintű szabályozóját. E fejlemény kezdetei a természeti népek szájhagyománnyal átszarmaztatott világmagyarázataiban, eredetmondáiban érhetők tetten, amelyekben a világ keletkezéséről, működéséről, a törzs, az ember eredetéről, az ember és természet viszonyáról, a viselkedési normákról ismeretek, elképzelések, hiedelmek készletei épültek átfogó rendszerré, a viselkedés szabályozásához hozzájáruló tudattá. Az írásbeliséggel a világmagyarázatok dogmákká rögzültek, a tudományok fejlődésével pedig mára az egyes emberek számára áttekinthetetlen ismerethalmazzá váltak. Ennek következtében a felnövekvő generációk számottevő részében nem alakul ki a viselkedés szabályozását segítő értelmező világtudat és éntudat. Ennek hiányérzete táplálja a legkülönbözőbb szekták, misztikus világmagyarázatok burjánzását.” (Nagy József 1994. 377)

Az eddigi gondolategység alapján néhány kérdést kell feltennünk önmagunk számára. Az iskola jelenlegi információtelíttségében jó megoldás-e, ha a vallásról tanított ismeretek kerülnek a figyelem előterébe? Nem öncsalás-e azt feltételezni, hogy a vallásismeret és az erkölcsi normarendszer ismerete önmagában viselkedésszabályozó funkcióval bír? Eredményes-e, ha a kiindulópontunk az, hogy melyek a legfontosabb bibliai, erkölcsi, hittani stb. ismeretek, amelyeket feltétlenül meg kell tanítani? Eddigi felismeréseink birtokában milyen szemléleti alapról kell elindulnunk?

A válaszkeresés a vallásos nevelésről szóló beszélgetések egész sorát indíthatja el, én csupán az utolsó kérdéssel kapcsolatos útkereső gondolataimat osztanám meg az olvasóval, mert úgy vélem, hogy itt mutatkozhat meg az a lehetőség, amely túlmutat azon, hogy ez a „tantárgy” pusztán az oktatás és nevelés hiánypótló eszköze lehet. Magából a vallásból és vallásosságból indulok ki, és nem valamely sémára gondolok, azaz: nem hiszem, hogy a vallásosság pontos ismérvei és határai megszabhatók, és a nevelésnek el kell jutnia a vallásos ember tulajdonságjegyeinek kialakításához, s ha eljut ide, célba ért, és munkája lezárható. A végcél helyett a vallásosság nyitott és nem véges folyamata kínálkozik, mint egyre újabb helyzetekhez, feltételekhez alkalmazkodó, változásra kész tudás, érzelmi állapot, attitűd, viselkedésforma. Ennek a folyamatnak az állandó megújulása mutatkozik meg abban is, hogy az Istennel való találkozás lehet egyszeri vagy véletlenszerű vallásos élmény, de ez csak akkor válik élővé, ha az élményeket megéltéző egyén énjének teljes érintettsége révén képessé válik a folyamatos, egyre megújuló belátásra, megtérésre, azaz, ha Isten jelenléte nem különleges vagy véletlenszerű alkalmakhoz kötődő élmény, hanem a mindennapokban ott lévő jelenvalóság.

A vallásos nevelés segítheti ennek (a többek között viselkedésszabályozó funkcióval is bíró) én- és világtudatnak a kialakulását (azért csak segítheti,

mert öncsalás nélkül nem állíthatja biztonsággal magáról, hogy kialakítja, másrészt ezek természetüknél fogva sem lezárhatóak), olyan jellegű önmegértéshez, létértelmezéshez teremthetne feltételeket, amely vallásos vonatkozásban egyénenként azt jelentheti, hogy rá- és rábukkanok arra a többre, arra a másra, amely felette áll lelki és szellemi képességeimnek, de valamilyen módon mégis működtetni tudja azokat. Mi az, amit eme nagyon személyes és egyénenként nagyon változó megélés lehetőségének érdekében a vallásos nevelés megtehet anélkül, hogy elcsúszna az üresjáratú deklarációk csapdájába? Úgy gondolom, hogy ez nem lehet több (vagy kevesebb), mint a *vallásos tapasztalatszerzésnek a segítése*, annak a tapasztalatszerzésnek a bejárása, amely értelmileg és érzelmileg ráhangolja, beállítja a gyermeket (és a gyermeket tanítót) arra, hogy nyitottá és képessé váljék a hitélmény megélésére. A részvételt ebben a tapasztalatszerzésben az érzelmi és intellektuális élményszerűség motiválhatja (épp ezeket a „tanulási” helyzeteket kínálhatják a vallásórák), amely folyamatos válaszkérés lehetne olyan eleve adott emberi szükségletekből fakadó kérdésekre, igényekre, mint a vallási élményszükséglet, Isten keresése, erkölcsi motiváció, valamely közösséghez való tartozás. (Mindezek viszont lényegüktől elidegenednek, ha direkt módon taníthatónak véljük, vagy valamilyen formában rákényszerítjük valakire.) Nincs igazi tudásszerzés megfelelő lelki ráhangolás, érzelmi beállítódás, érdeklődés nélkül, de tudás és tapasztalat hiányában nincs elegendő cselekvésre készítő indíték sem. Ebben a tanulási folyamatban a transzcendenciával való találkozás igénye (ennek az igénynek a felkeltése) összetevődik a tudásszerzéssel. Ez a tudás nem az ismeretek elsajátítását, még csak megismerést sem jelenthet. Azaz: a bibliaolvasás, az etikai szféra, a hittan területén történő tudásszerzés nemcsak bibliai, etikai, hittani ismeretek elsajátítását, valamely tárgy módszeres megismerését jelenti. Inkább odafordulást, belehelyezkedést a hagyományba, aminek számunkra, a gyermek számára is van üzenete. Ez a tudásszerzés és motiváció (a tudás és a motiváció készleteinek egyre bővülő, megújuló rendszere a folyamatban) állandóan újratermeli és táplálja a hitet, a személyes értelmileg és érzelmileg támogatott döntést, az elfogadást, és ennek eredményeként azt a cselekvésigényt, amely a vallásos tudáshoz és érülethez igazított életformában, a hit megélésében realizálódik. Ez azt jelentheti, hogy miképpen alkalmazzuk önmagunkra mindazt a tapasztalatot és tudást, amelynek birtokában vagyunk. Ez az egyik lehetséges iránya annak az útnak, amelyen a vallásos nevelés elindíthatja a gyermeket. Itt ezen a ponton - a transzcendencia rendjéhez igazított cselekvésekben - találkozunk azzal a lehetőséggel, amelyet vallásos attitűdnek nevezhetünk és ami nem más, mint Isten jelenvalósága a mindennapokban. A vallás erkölcsi nevelés mint vallásos tapasztalatszerzés egy szelete, egy szakasza lehet annak az útnak, amelyen a megismerhetetlen határtapasztalatának tükrében önmagunkat és a létet próbáljuk megérteni.

TONK SÁNDOR

A KERESZTÉNY ISKOLA AZ ERDÉLYI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBEN*

Az 1989-es változást követően csaknem a semmiből és igen gyorsan alakultak újra a különböző történelmi egyházak, felekezetek tanintézetei. Olyan tény ez, melyet nem kell bizonyítani. De annál inkább magyarázni, megérteni, mi az oka annak, hogy a negyvenéves kommunista diktatúra, az 1948-as tanügyi reform minden korábbi iskolai hagyományt eltörlő intézkedései után, miközben az egykori felekezeti iskolák, a nagy hírű kollégiumok, gimnáziumok végzettjei nemzedékeinek sorai is nagyon meggyérültek, még mindig élő volt az igény, élő volt a vágy: újjáteremteni azt az iskolatípust, amely évszázadokon át jelen volt az erdélyi társadalom életében, és a mindenkori kritikák ellenére sikerrel látta el feladatát, nevelt öntudatos keresztény, közösségükhöz ragaszkodó művelt embereket, tudósokat. Kellett lennie valami olyan erőnek ezekben az iskolákban, amely – felülemelkedve az emberi élet végecséjén – egybekapcsolta az egymást követő nemzedékeket, felvértezte őket tudással, olyan erkölcsiséggel és nem utolsósorban hittel, ami halhatatlanságot biztosított számukra. Keresve ennek az okát, bármennyire is furcsán hangzik ez sokaknak, bármennyire is idegen ez szekularizálódó világunk hitetlen nemzedéke számára, a hagyományos erdélyi iskoláknak a keresztény jelleg biztosította az időtlenséget, a minden időben való feltámadást. Ez volt az a fundamentum, amelyre 1922-ben Bethlen Gábor enyedi kollégiuma fennállásának 300. évfordulóján a költő, Áprily Lajos (*A Fejedelemhez*) utalt az iskolaalapító fejedelem emlékére írt versében:

*„Szent kincseidből hányszor nem maradt más,
csak multra emlékeztető romok,
hányszor torzulva dermedt az ürbe
villámsújtotta béke-templomod!*

*De tűz kilobbant, villám elvihartzott,
ritkult szívekben megfakult a gyász,
s az új tavasszal új vetéseidben
hitet termett a győzelmes kalász.*

*Az újrakezdés vakmerő reménye
legyőzte itt az ostromló halált,
s daccal vágott a mindig új jövőnek
Fejedelem, a fundamentum állt!...*

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában